Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 8/11 Fall 2013, p. 81-98, ANKARA-TURKEY

1595 YILINDA ÇILDIR EYALETİ AHISKA SANCAĞI'NIN OTSKHE NAHİYESİ*

*Shota BEKADZE***

ÖZET

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Birleşmiş Milletler kapsamında sürgün olunmuş halkların tarihi, etnografyası, dili ve kültürlerinin öğrenilmesine önem verilmiştir. Gürcistan'ın Samtskhe-Javakheti Bölgesi'nden Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün olunan Ahıska veya Meskheti Türkleri olarak bilinen Müslüman halk da Birleşmiş Milletler kapsamında önem verilenler içerisinde yer almaktadır. Ahıskalılar hakkında çok sayıda yazılar yazılsa da, XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine dayalı çalışmalar bulunmamaktadır.

Bu çalışmada, 1595 tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" Tahrir Defteri ışığında Ahıska Sancağı Otskhe Nahiyesi onomastiği ve sosyal-ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur.

250 yıl (1579-1829) Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Otskhe Nahiyesi, günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Javakheti Bölgesi'nin Adigün Belediyesi'ne bağlı bulunmaktadır. Otskhe Nahiyesi toprakları 9 Ağustos 1578 Çıldır Meydan Savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucu Edirne Antlaşması gereğince Ruslara tazminat olarak bırakılmıştır.

Otskhe Nahiyesi'nin merkezi, Otskhe Rabat Kale'si olup, Çıldır Beylerbeyliği'nin en önemli tarihi kalelerinden idi. Otskhe Rabat Kale'sinde Enzersminda mahallesi ve Kurtkaletuban ve Kanuban mezraları bulunmakta idi. Kalede yaşayan tahmini nüfus 386 kişi olmuştur.

Nahiye olarak ise 1595 yılında 2 Rabat Kale, 23 köy, 2 mezra, 1 mahalle, 3 çayır, 1 yayla ve 2 çiftlik bulunmaktadır. Köylerin toplam tahmini nüfusu 1.752 kişidir. Çalışmada, Otskhe, Nomaskerd Rabat Kaleleri ve köylerinin nüfusu ele alınmıştır. Ayrıca, nahiyenin ekonomik durumu, zirai alanları, hayvancılık, hububat, bakliyat üretimi, vergiler ve küçük işletmecilik konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çıldır Eyaleti, Ahıska Sancağı, Otskhe Nahiyesi, Gürcistan Cumhuriyeti.

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Ankara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: ahiskali86@hotmail.com

THE OTSKHE REGION OF AHISKA SANJAK[1] OF CHILDIR PROVINCE IN 1595

ABSTRACT

After the collapse of the Soviet Union, a great attention was given to the study of the history, ethnography, language and culture of the deported nations within the scope of United Nations. The deported Muslim nations known as Ahiska or Meskhetian Turks were exiled to the central Asia and Kazakhstan from the Samtskhe-Javakheti region of Georgia are one of those who got attention within the scope of United Nations. There are numerous articles written About Ahiska, but there is not any studies based on the Ottoman State Recordings dated XVI century.

In this study we focused on onomastics of Ahiska Sanjak of Otskhe region and its socio-economic structure by using the State Recordings "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" dated 1595.

The Otskhe region that was located within the border of Chidir province of Ottoman State for 250 year (1579-1829), nowadays is connected to the Adigeni municipality of Samtskhe-Javakheti region of the republic of Georgia. The Otskhe region became the part of Ottoman state after the battle of Childir on 9th August, 1578 and it was given to Russia as reparations according to the Edirne Treaty after Russian-Turkish war result in 1828-1829.

The Rabati Castle of Otskhe was the centre of Otskhe region and was the most important historical castle of Childir beylerbeyi[2]. The Enzersminda district, Kurtkaletuban and Kanuban hamlets were located in the Rabati Castle of Otskhe. The polulation lived in the castle was about 386.

In 1595 there were 2 Rabati Castles, 23 villages, 2 hamlets, 1 district, 3 meadows, 1 plateau and 2 farmsteads in the region. The total population of the villages was about 1.752. In this study we discussed the populations of the Otskhe, Nomaskerd Rabati Castles and the villages. In addition, we focused on the economic situation, agricultural fields, livestock, cereals, pulses production, taxes and small businesses of the region.

Key Words: Ottoman State, Childir Province, Ahiska Sanjak, Otskhe Region, The Republic Of Georgia.

1.1. TARİHTEN GÜNÜMÜZE OTSKHE

1.1.1. Otskhe'nin Coğrafi Konumu ve Etimolojisi

Otskhe, Ahıska'nın kuzeybatısında yerleşmekteydi. Otskhe Gürcüce iki kelimenin: "Otsi" ve "Khe" birleşmesinden meydana gelmiştir. "Otsi" (ოცი) yirmi, "Khe" (ხე) ağaç demek olup "Yirmi Ağaç" anlamına gelmektedir. Otskhe defterde "Rabat Kale-i Otskhe Me'a Mahalle-i

[1] Sanjaks were an administration divisions of Ottoman Empire
[2] Beylerbeyi, Eyalet meantthe province in Ottoman State

Enrosminda ve Mezra-i Kurdğeletuban ve Kanubar Tabi-i Mezbur" şeklinde tanımlanmaktaydı (Cikia, 1947: 9, 118; Cikia, 1941: 11, 121). 1595 yılında Otskhe Rabat Kalesi (mahalle ve mezraları dahil) 42 hane olup vergi miktarı 19.000 akçe idi. Otskhe; Kale ve Rabat'ı olan bir coğrafi birimdir. Otskhe'nin günümüzdeki Abastuban Sağlık Yurdu arazisinde olduğu düşünülmektedir (Cikia, 1958: 162). Çok eskiden daha XII. Yüzyılda Tamara'nın zamanında Odzrhe şehri vardı. Odzrhe, Otskhe, Çermük, Abastuban bunların tümünün aynı coğrafi birim olduğu bilinmektedir (Cikia, 1958: 163). Odzrhe Abastuban deresinde çok eskiden bilinen şehir ve kaledir. Eskiden Abastuban Deresi, Otskhe Deresi olarak bilinmekte idi. Çermük adı XVII. Yüzyılda verilmiş olup oranın sakinleri bu adı biliyorlardı (Cikia, 1958: 163).

1.1.2. Defterde Adı Geçen Tarihi Şahsiyetler

Hızır Miralay: 1595 Tarihli Tahrir Defteri'nde Hızır Miralay Otskhe Livası Miralayı olarak kaydolunmuştur (Cikia, 1947: 128; Cikia, 1941: 130). Ahıska bölgesi 1578 yılında fethedildiği ilk yıllarda Çıldır Beylerbeyliği'nde 9 sancak vardı. Ahıska'nın kuzeybatısında yerleşen Otskhe ayrı bir sancak olup Sancakbeyi Ahmed Beğ idi (Kırzıoğlu, 1998: 294).

2. XVI. YÜZYIL SONLARINDA OTSKHE NAHİYESİ

2.1. Otskhe Nahiyesi'nin Onomastiği

XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın başları için Mufassal Tahrir Defterleri, Onomastik için birer hazine değerinde kaynaklardır (İnalcık, 1956: 226). Bu bağlamda Osmanlılar tarafından düzenlenen 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defterinin düzenlenmesinde asıl amaç eyalette toplanan vergilerin çeşitleri, miktarları, eyaletin sosyal hayatı ve benzerleri hakkında bilgi vermek olsa da onomastik için değerli bir hazinedir.

Tahrir defterinde onomastik birimlerin incelenmesi önemli alanlardandır. Onomastik yunanca "onomastikos" kelimesinden gelmektedir. Onoma ad, isim demektir. Onomastik özel isimlerin kökeni ve anlamları ile uğraşan dilbilim dalıdır (www.turkcebilgi.com, 2012).

Onomastik başlıca olarak antroponim (insan adları), toponim (yer adları) ve hidronim diye üç kısma ayrılır.

2.1.1. Antroponim

Antroponimika onomastiğin en geniş alanı olup, lengüistikte "insan adları hakkında bilim'' anlamına gelmektedir. Antroponimika insan adlarının türemesini, onların gelişmesini ve çağdaş durumunu öğrenmektedir. İnsanları çağırmak, onları birbirinden farklı kılmak için isimler ve değişik adlar meydana gelmiştir (Zelinskiy, 1889: 165; Ahundov, 1961: 576). Çağdaş antrponomik sistem şöyledir: İsim, soyadı ve baba adı şeklinde devam etmektedir. XVI. Yüzyıl defterlerini incelediğimiz zaman bu sistem ad ve baba adı olarak bilinmekte idi.

1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defteri kayıtlarında Otskhe Nahiyesi'nde vergi mükellefi olan 271 hane reisi bulunmaktadır. Bu isimleri onomastik bakımından incelediğimiz zaman şu hususları görmekteyiz;

1. Günümüze kadar gelen ve şu anda da kullanılan isimler: Mamuka, Giorgi, İvane, Simon, Revaza, Nikoloz, Davit, Sultan, Cemşid, Yusib, Tariel, Goça, Grigol, Bejan, Novruz vb. (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

2. Unutulmuş ve günümüzde kullanılmayan isimler: Batata, Laşkara, Maharabel, Ğvinia, Varzel, Saba, Matara, Bereka, Abuda, İmarindo, Abiyatar, Emhakude, Cira, Ğarmle, Yordan, Mirata, Garsevan, Zesela, Margvel, Masasa, Ağdgomel, Mamisar, Kemaza, Sorazan, Marindo, Parsa, Kvirika, Kudure vb. (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

3. İki kelimenin birleşmesinden türeyen isimler: Elalmaz, Elyazar, Amirgül, Mirzegül, Durali vb. (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

4. "Gül" ve "şah" sözcükleri ile oluşturulanlar Amirgül, Mirzegül, Varazgül, Şahnavaz (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

5. Defterde şahıs isimlerinin yanı sıra baba adları da verilmiştir. Örnek: Varzel Grigol oğlu, Tandila Giorgi oğlu, Elalmaz Ahalkatsi oğlu, Novruz Kumen oğlu, Varzel Yordan oğlu, Şalaber Sultana oğlu, Bereke Sumbat oğlu, Aleksa Cemşid oğlu, Yordan Grigol oğlu, Yason Asvatur oğlu, Nikoloz İvane oğlu, Cemşid Ağurli oğlu, Simon Basila oğlu vb. (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

6. Defterde bazen baba adları kullanılmayıp, ''onun kardeşi'', ''onun oğlu'', "onun torunu'' şeklinde kullanılmıştır: Grigol onun kardeşi, Hahuta onun kardeşi, Papuna onun kardeşi, Daniel onun kardeşi, Popia'nın torunu, Zakara onun oğlu, Gogina onun oğlu, Papuna'nın torunu, Şüşe'nin torunu, Tariela'nın torunu, Natena'nın torunu, Elia onun kardeşi vb. (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

7. Defterde yalnız, ismi ile kaydedilen hane reisleri de vardır. Örnek: Varasel isimli– Karcuvar Köyü'nde vb (Cikia, 1947: 19-171; Cikia, 1941: 22-171).

8. Defterde bazı kişi isimleri yaptığı görevle birlikte kaydolunmuştur. Örnek: Saba Keşiş (Cikia, 1947: 123; Cikia, 1941: 125).

9. XVI. Yüzyılda soyadları kullanılmamakta idi. Genelde baba adı "oğlu" sözcüğü ile birlikte kullanılıyordu. Ahıskalılarda daha sonralar isme "-gil" ve "-lar" eklerini eklemekle sülale bildiriliyordu. Otskhe Nahiyesi'nin köylerinden bir kaç örnek vermek gerekirse;

Abastuban Köyü: Kuradzegil, Hacıgil, Eyyubağagil, Didebulgil, Mehrigil, Puşolar, Çiftçiler, Saracgil, Gahgil, Abdigil, Seferdedegil, Hurşidağagil, Hüsigil, Cebecigil vb.

Kikinet Köyü: Eyyubgil, Toromangil, Çobangil, İsmayılemigil, Alıemigil, Goryagil, Musagil, İstanbulligiller, Mahmudgiller, Yetimgiller, Ehmedgiller, Qozikgiller, Eligiller, Recebdedegil, Muradgil, Koriyagil, Kurdogil, Hayatgil, Nidaligil vb.

Sahan Köyü: Puşukgil, Dahmacigil, Hutsişvili, Mollaemigil, Coşgungil, Durahgil, Momoçigil, Küçükmollagil, Macalligil, Cuvaneligil, Qerogil, Muklegil, Quluosmangil, Bekgil, Mollaaligil, Ampagil, Selehocagil, Çançurgil, Abutgil, Hacolagil, Meşengil, Ciyangil, Dursıngil, Çavuşgil vb.

Tsahaniskaro Köyü: Goçaligil, Sarıyelgil, Dursogil, Tairgil vb.

Kharcam Köyü: Parkigil, Pipogil, Dabahgil, Ferhedgil, Gülligil vb.

Yukarıda verdiğimiz örnekler 14 Kasım 1944 yılında sürgün olunmuş Ahıskalı sülale isimleridir.

Otskhe Nahiyesi'ndeki antroponimlerin Türk, Gürcü, Fars, Arap, İbrani, Rum-Yunan menşeli olduğu tespit edilmiştir (Bekadze, 2013: 853-855).

2.1.2. Toponimler

Onomastik biliminin ikinci kolu olan toponimler onomastiğin en eski alanlarından olup yer isimlerinden bahseden bilim dalıdır. Yunanca topos (yer) ve onoma (ad) sözcüklerinden meydana gelmiştir. Otskhe Nahiyesi'nde 2 Rabat Kale, 23 köy, 2 mezra, 1 mahalle, 3 çayır, 1 yayla ve 2 çiftlik toponiminin olduğu bilinmektedir (Bekadze: 2013: 856). Otskhe Nahiyesi ile ilgili defter kayıtlarındaki toponimleri fiziki coğrafi özelliklerine göre şöyle gruplaştırabiliriz;

2.1.2.1. Oykonimler

Oykonim yunanca "oykos" (mesken), "onuma" (ad) olup toponimin bir çeşididir. Oykonim "şehir", "kasaba", "köy" tipli yerleşim birimlerini içine almaktadır (Podolskaya, 1988: 192). İlk ve orta çağlarda halkın yaşam tarzının bir parçası olan mezra, yayla ve çiftlikleri de oykonim olarak değerlendirmek mümkündür.

2.1.2.2. Rabat- Kale Tipli Oykonim

2.1.2.2.1. Rabat Kelimesinin Anlamı

Rabat Arapça Ri'bat kelimesinden türetilmiş olup "Güçlendirilmiş", "Güçlendirilmiş Kale" anlamına gelmektedir (www.moeimja.kz, 2013). Ribat devletlerin kara ve deniz sınırlarındaki, önemli noktalarda bulunan sınır karakolu niteliğinde müstahkem yapılardır. İlk ribat, Hazreti Ömer'in halifeliği zamanında Ukbe bin Nâfî tarafından kuruldu. Zamanla Semerkant'tan Kurtuba'ya, Yemen'den Kırım'a uzandı. Buralardaki ribatlarda oturan evliyâ zâtlar, mücâhit gâzilere ilim ve edep öğretip, cihat ruhunu ayakta tuttular. Ribatlarda günlük hayat; askerî talimler, ilim, ibadet, sohbet, Kur'ân-ı Kerîm okumak ve cihatla geçerdi. Ribatlar, devlete malını feda eden zenginlerin büyük vakıflarıyla beslenirdi. Türkiye Selçuklularında da görülen ribatlar, Osmanlı Devleti'nde yerlerini şehirlerde ve yol güzergâhlarında hanlar ve kervansaraylara bıraktı (www.turkcebilgi.com, 2013).

Orta Asya ve İran şehirlerinde VII. ve VIII. yüzyıllarda şehirlerin Rabat kısmında sanatkârlar ve ticaretçiler bulunuyorlardı. IX ve X yüzyıllarda Doğu ülke şehirlerinde Rabat ekonomi ve politik bir merkez idi. Ahıska'nın Rabat kısmı da ekonomi, ticari, siyasi ve idari bir merkez idi (Çabaşvili, 1989: 600). XVI. Yüzyıla "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defterinde Ahıska'dan başka o bölgede 20'den fazla yaşayış birimlerinde Rabat'ın ismi geçmektedir. Onlardan Ahıska, Ude, Azğur, Altunkale, Otskhe, Aspinza, Çeçerek, Hertvis, Tmogvi, Çıldır, Cak ve diğerlerini göstermek olur.

2.1.2.2.2. Otskhe Rabat Kalesi

Otskhe Nahiyesi'nin fiziki özelliğini oluşturan en önemli yapısı onun kaleleridir.

Otskhe Kalesi 1578 yılında Osmanlı-Safevi Savaşı sonucu Osmanlı topraklarına katılmış ve Otskhe Nahiyesi'nin merkezi haline gelmiştir.

1595 tarihli ''Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan'' tahrir defterinde "Rabat Kale-i Otskhe Maa Mahalle-i Enzersminda ve Mezra-i Kurtkaletuban ve Kanuban Tabi-im" şeklinde tanımlanmakta olan Otskhe (Cikia, 1947: 118; Cikia, 1941: 120) çok eski yerleşim birimi olup 42 haneden oluşmaktaydı. Bilindiği gibi, şehrin muhtelif tanımları vardır. Onlardan biri de yerleşim yerinin bir kalesinin bulunmasıdır (Weber, 2003: 105). Burada da kale olduğundan nüfusu az da olsa şehir gibi değerlendirebiliriz. İspenç ve resm-i hınzır vergilerinden de belli oluyor ki, nüfus genellikle gayrimüslimden ibarettir.

2.1.2.2.3. Nomaskerd Rabat Kalesi

Otskhe Nahiyesi'nin ikinci önemli kalesi Nomaskerd Kalesi'dir. Nomaskerd Kalesi de eski yerleşim birimlerinden olup 10 hanelik bir nüfusa sahip olmuştur. 1595 tarihli ''Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan'' tahrir defterinde Nomaskerd "Karye-i Rabat Kale-i Nomaskerd Tabi-im" şeklinde tanımlanmaktadır (Cikia, 1947: 122; Cikia, 1941: 124).

2.1.2.3. Karye (Köy) Tipli Oykonimler

Nahiyeleri teşkil eden ve tahrir defterlerinde "karye" olarak bilinen köyler tüm çalışmaları tarım ve hayvancılık olan ve sınırları belli edilmiş yerleşim birimlerdir (İnalcık, 1987: XXVIII).

Karye kasaba anlamında da kullanılmakta olup büyüklük bildiren sıfatla yan yana kullanılmadığı takdirde büyük bir şehir manasını bildirmezdi (Haıg, 1967: 372).

Otskhe Nahiyesi'ndeki köy toponimleri şunlardır: Gorcuvar, Çurçuto, Gora, Tsahan, Herhem, Abastuban, Maholu, Karcuvar, Harcam, Kikinet, Tutacuvar, Untsa, Tsahnitskaro, Zaden, Çihel, Sahudara, Cuvatuban, Bodoklde, Tatvet, Monastr, Gorgatuban (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130) köyleridir.

2.1.2.4. Mezra Tipli Oykonimler

Mezra Arapça kelime olup şu anlamları taşımaktadır: 1. Ekime elverişli tarla veya yer; 2. En küçük yerleşim birimi (Türkçe Sözlük, 1998: 1556).

Otskhe Nahiyesi'nde ismi geçen mezralar şunlardır: Kurdğeletuban, Kanubar. Bu iki mezra Otskhe Rabat Kalesi'ne bağlı bulunmaktadır (Cikia, 1947: 118; Cikia, 1941: 120).

2.1.2.5. Ktematonimler

Ktematonim yunanca "ktematos" (eşya) ve "onuma" (ad) kelimelerinden oluşmuştur. Buraya cami, mescit, vakıflar, dükkan, değirmen, bezirhane vb dahildir (Bekadze, 2013: 860). Otskhe Nahiyesi'nde değirmen tipli ktematonim kayıt altına alınmıştır. Bu ktematonimlerin özel adı olmasa bile onları, sahibinin ve bulunduğu köylerin adı ile adlandırmak mümkündür. Otskhe Nahiyesi'nde değirmen tipli ktematonimler şunlardır: Otskhe Rabat Kalesi Değirmeni, Gorcuvar Köyü Değirmeni, Gora Köyü Değirmeni, Tsahan Köyü Değirmeni, Herhem Köyü Değirmeni, Abastuban Köyü Değirmeni, Nomaskerd Rabat Kalesi Değirmeni, Maholu Köyü Değirmeni, Untsa Köyü Değirmeni, Lal Meraval'ın Değirmeni.

2.1.2.6. Oronimler

Oronim yunanca "oros" (dağ) anlamında olup sıradağları, vadileri, tepeleri, çayırları, tarlaları, bağları, bahçeleri vb içerir (Bekadze, 2013: 860).

2.1.2.6.1. Çayır Oronimleri

Otskhe Nahiyesi Çayır Tipli Oronimleri şunlardır: Meydan Çayırı, Ömer ve Osman'ın Tasarrufundaki Çiftlik Çayırı.

2.1.2.6.2. Tarla Oronimleri

Otskhe Nahiyesi Tarla Oronimleri şunlardır: Yuran Zimninin Zemin Tarlası (Cikia, 1947: 124: Cikia, 1941: 126).

2.1.2.6.3. Bağ Oronimleri

Otskhe Nahiyesi Bağ Oronimleri şunlardır: Hüseyin Zaimin Tasarrufundaki Bağ, Maksime Keşiş'in Bağı, Lal Meraval'ın Bağı (Cikia, 1947: 125-126; Cikia, 1941: 126-127).

2.1.2.6.4.Yayla Oronimleri

Otskhe Nahiyesi'nde Maholu Köyü'nde Ral Kemar'ın Yaylası defter kayıtlarında vardır. Bu yayla Maholu Köyü halkının kullanılımında idi (Cikia, 1947: 123; Cikia, 1941: 124-125).

2.1.2.7. Urbanonimler

Urbanonim yunanca "urbanus" (şehir) ve "onuma" (ad) kelimelerinden oluşmuş mahalleleri, sokakları, meydanları vb içermektedir (Bekadze, 2013: 862).

Otskhe Nahiyesi'nin Rabat Kalesi'nde Enzersminda mahallesinin ismi geçmektedir (Cikia, 1947: 118; Cikia, 1941: 120).

2.1.2.8. Fitonimler

Fitonimler onomastik birimlerden olup her türlü ağaç ve bitki adlarını içermektedir 1595 Tarihli Tahrir Defteri'ndeki hınta (buğday), şa'ir (arpa), çavdar, erzen (darı), nohut, mercimek ve bakla birer fitonimlerdir (Bekadze, 2013: 862).

2.1.2.9. Hidronimler

Hidronim doğada mevcut olan ve insanlar tarafından düzenlenen okyanus, nehir, göl, deniz, körfez, boğaz, kana, baraj, çağlayan gibi su kaynaklarını bildirir (Yatsenko, 1999). Kayıtlarda Otskhe Nahiyesi hidronimleri bulunmamaktadır.

3. OTSKHE NAHİYESİ'NİN SOSYAL DURUMU

3.1. Rabat Kale Nüfusu

3.1.1. Otskhe Rabat Kale Nüfusu

Vergi ve asker amacıyla yapılan tahrirler, demografik bakımdan da önemli kaynak durumundadır (Barkan, 1941: 26). 1595 yılı tahrir defteri çok titizlikle hazırlansa da tam nüfus hakkında herhangi bir kayıta rastlamıyoruz. Ama vergi ödeyecek yaşa gelen şehirli, köylü, evli, bekâr, dul, göçebe her aile reisi adı ve babasının adı ile yazılmış ve "hane" olarak kabul edilmektedir. Hane deyimi Osmanlılarda nüfus ve vergi birimidir. Vergi için düzenlenen bu hane deyiminin kaç kişilik aile olduğu tartışma konusudur (Göyünç, 1997: 552).

Nüfus hesaplanmasında araştırmacılar genel olarak Ömer Lütfü Barkan'ın kabul ettiği "5 kat sayısı" ile çarparak toplam nüfusu bulmaktalar (Dalgalı, 2008: 27). Bazı araştırmacılar da bu sayıyı az bulup onu 7 olarak kabul etmekteler (Göyünç, 1979: 332). Ama biz 7 sayıyı da Ahıska Eyaleti'ne ait etmekte zorlanıyoruz. Zira Ahıska Vilayeti sakinlerinin aile büyüklüğü 5-8 çocuk arasındadır. Bunu Osmanlı hâkimiyeti sonrası yapılan resmi 1870 (Zisserman, 1870: 1-34) ve 1886 (Svod Statisticheskikh Dannıkh o naseleniye Zakavkazskogo Kraya, 1893) nüfus sayımlarında da görmekteyiz. Resmi olan sayımlardaki nüfus ortalaması her hane için 8 kişi olan rakamı nüfus sayı hesaplamalarında kullanılmasını doğru bulmaktayız. Bu durumda; nüfusu = hane x 8 şeklinde olur.

Nahiye merkezi olan Otskhe'de 42 hane olduğu görülmektedir. Resm-i İspenç ve Resm-i Hınzır vergi ödemelerinden şu görülüyor ki, nüfusun çoğu gayrimüslimdir. 42 haneyi 8 katsayı ile çarptığımızda yaklaşık nüfusun 336 kişi olduğunu görmekteyiz. Bu rakam bile kale nüfus hesaplanmasında eksik sayılmaktadır. Çünkü tahrir defterlerinde kale idari yöneticileri, koruyucuları ve hizmetçiler kayıta alınmamaktadır. Bu yüzden kale nüfusu genelde tahrir defterlerindekinden fazladır. Kentlerde kesin sayısı bilinmeyen yukarıdaki zümreler için nüfusun % 15'i kadar bir sayı eklenmektedir (Emecen, 1989: 57). Bunu kalelere de ait edebiliriz. Bu durumda sayısı bilinmeyen zümreleri % 15 (50 kişi) eklediğimiz zaman Otskhe Rabat Kalesi'nin nüfusu 386 kişiyi bulmaktadır.

3.1.2. Nomaskerd Rabat Kale Nüfusu

Otskhe Nahiyesi'nin ikinci kalesi olan Nomaskerd defter kayıtlarında 10 hane olarak gözükmektedir. Kayıtlara göre Kale nüfusu 80 kişidir. Buna % 15'i (12) artırsak kalenin toplam nüfusunun 92 kişi olduğunu bulmuş oluruz.

3.2. Kırsal Nüfus

XVI. Yüzyılda tüm Osmanlı nahiyelerinde olduğu gibi Ahıska Sancağı Otskhe Nahiyesi'nde de sosyal ekonomik hayatın ağırlık merkezini karyeler (köyler) teşkil etmekte idi. Köyler ekonominin tek vericisi idi (Akdağ, 1979: 50).

Kırsal nüfus köy, mezra ve mahalledeki hane reislerinin sayını 8 katsayı ile çarparak bulabiliriz. Tahrir defterinde Otskhe Nahiyesi'nde iki Rabat Kale'nin hane sayısını nahiyenin toplam hane sayısından düşersek köylerdeki toplam hane sayısı 271-52 = 219 haneden oluşmaktadır. Bunu da 8 katsayı ile çarptığımızda kırsal nüfusu bulmuş oluyoruz. Yani 219 x 8 = 1.752 kişi.

Otskhe Nahiyesi nüfusu nahiyede bulunan coğrafi birimlerin tümünden ibarettir. Şöyle ki;

Otskhe ve Nomaskerd Rabat Kale'lerinin nüfusu: 478 kişi,

Kırsal Nüfus: 1.752 kişi,

Otskhe Nahiyesi'nin toplam nüfusu: 2.230 kişi.

3.3. Yerleştirme

Otskhe Nahiyesi 1595 yılında Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti Ahıska Sancağı'na bağlı olup nüfusu hakkında tam bilgi verilmemekte ve yalnız hane reislerinin isimleri ve baba adları yazılmaktadır. 9.000 akçe ödeyen reayasız 4 köyün nüfusunun neden olmadığı hakkında elimizde tam bilgi bulunmamaktadır. Diğer 2 Rabat Kale ve 19 köyde ise 271 hane bulunmakta idi. Otskhe Nahiyesi'nin tahririne Otskhe Rabat Kalesi ile başlanmış olup iki hanelik Gorgatuban, nam-ı diğer Gorget Sihe ile bitmiştir. Otskhe Nahiyesi tahririnin incelediğimizde görüyoruz ki, burada hane reislerinin isim ve baba adları, onların ödedikleri ispenç, marhasiye, bad-i heva, tarım ürünlerinin miktarları ve onların tahrir kıymetleri, hayvancılık, bostancılık ve diğer ticari faaliyetlerden alınan vergilerin haricinde her hangi bir nüfus kaydı bulunmamaktadır.

4. XVI. YÜZYILDA OTSKHE NAHİYESİ'NİN EKONOMİK DURUMU

Osmanlı Devleti'nin her yerinde olduğu gibi Otskhe Nahiyesi'nde de tarım ve hayvancılık ekonominin temelini teşkil ediyordu. Ekincilik, bağcılık ve hayvancılık hem halkın başlıca meşguliyeti, hem de geçim kaynağı idi.

XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısına dikkat ettiğimizde çok gelişmiş olduğunu görmekteyiz. Bu dönemin ekonomik yapısını daha iyi incelemek için gereken en önemli kaynak tapu-tahrir defterleridir. Biz de 1595 Tarihli "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defteri ışığında Otskhe Nahiyesi'nin ekonomik yapısını incelediğimiz zaman şunu görüyoruz ki, nahiye XVI. Yüzyılda tarım, hayvancılık ve bağcılığın yoğun yapıldığı bir yerdir.

4.1. Otskhe Nahiyesi'nde Toprağın Tasarruf Şekli ve Taksimatı

Osmanlı Devleti'nde toprak; miri, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana bölümden oluşmakta idi. Miri arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) ve tasarruf hakkı doğrudan doğruya devlete ait idi (Cin ve Akgündüz, 1980: 255). Devlet bu toprakları kamu yararına işletebilir ve belli bir görev karşılığı şahıslara has, zeamet ve timar olarak tevcih ederdi (Barkan, 1980: 253). Mülk ve Vakıf arazilerinin kuru mülkiyet hakkı ise vakıf ve mülk sahiplerine aitti. Bu durum Çıldır Eyaleti'nde de geçerli idi. 1595 Tarihli Tahrir Defteri kayıtlarında Otskhe Nahiyesi'nde toprağın taksimatı şöyledir;

Tsahan Köyü'nde: Zaim Ahmed Çelebi'nin Tasarrufundaki Ahmed Beg ve Ali kardeşlerinin Çiftliği (Cikia, 1947: 120-121; Cikia, 1941: 122);

Karcuvar Köyü'nde: Ömer ve Osman'ın Tasarrufundaki Çiftlik Çayırı (Cikia, 1947: 123-124; Cikia, 1941: 125); Ali Kethudanın Tasarrufundaki Yuran Zimminin Zemin Tarlası (Cikia, 1947: 124; Cikia, 1941: 126);

Untsa Köyü'nde: Hüseyin Zaimin Tasarufundaki Bağ; Ardahan Miralayı Fuad'ın Tasarrufundaki Maksime Keşiş'in Bağı, Azaria Grigol oğlunun Tasarrufundaki Lal Meraval'ın Zemin Bağı (Cikia, 1947: 125-126; Cikia, 1941: 126-127);

Tsahnitskaro Köyü'nde: Ömer ve Osman'ın Tasarrufundaki Çiftlik Çayırı;

Nomaskerd Rabat Kale'de: Otskhe Livası Miralayı Hızır'ın Çiftliği.

Yukarıdaki taksimattan da göründüğü gibi Osmanlı Devleti Ahıska'da Malikane-Divani Toprak Sistemi uygulamıştı. Bu sisteme göre toprağı tasarruf eden Şer'i mahkeme hükümleri gereğince belirlenmiş bir ödenek yapmakta idiler. Geri kalan kısmından ise diğer vergiler ödenmekte idi.

4.1. Otskhe Nahiyesi'nde Yetiştirilen Hububat Çeşitleri

Otskhe Nahiyesi'nde "hınta" (buğday), "şa'ir" (arpa), "çavdar" ve "erzen" (darı, mısır) olmak üzere dört tür üründen hububat öşrü alınmıştır. Defter kayıtlarına göre onları ayrıca inceleyelim:

4.1.1. Hınta (Buğday) Öşrü

Hınta buğday demektir (Parlatır, 2011: 628). Otskhe Nahiyesi'nde buğday, tarım ürünlerinin ilk sırasında bulunmakta idi. Buğdayın vatanı Mezopotamya'dır. Buradan tüm dünyaya yayılarak Kolumb'un karavalı ile Amerika kıyılarına kadar ulaşmıştır (Evstigneev, 1972: 8). Buğday temel gıda maddesi olduğundan Otskhe Nahiyesi'nde bu ürünün üretimine çok önem verilmekte olup nahiyenin tahrir dökümü verilmiş tüm köylerinde ve iki Rabat Kale'si topraklarında yetiştirilmekte idi. Defterde bu verginin ismi "hınta" olarak geçmektedir. Otskhe Nahiyesi'nden toplam 8.020 kile buğday vergisi alınıyordu ki (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130), bunun da tahrir değeri 96.240 akçe idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Gürcistan Kanunnamesi gereğince halktan 1/5 vergi alındığına göre toplam üretimin 40.100 kile olduğunu görmekteyiz. Genel olarak kişi başına 18 kile buğday düşmektedir. Tahrir defterinden belli olduğuna göre 1 kile buğdayın fiyatı 12 akçedir. Bu durumda 1 kg buğdayın fiyatı 0.47 akçeye denk gelmektedir.

4.1.2. Şa'ir (Arpa) Öşrü

Şa'ir Arapça arpa demektir (Parlatır, 2011: 1554) . Arpa Otskhe Nahiyesi'nde buğdaydan sonra ikinci sırada idi. Arpanın vatanı Arabistan, Sinay ve Kafkasya'dır. Kafkasya'dan Avrupa'ya yayılmış ve XVI. Yüzyılda Avrupa'nın en önemli tahıl ürünlerinden biri olmuştur (Evstigneev, 1972: 8).

Bu bitki çok dayanıklı olup buğdayın ekilmediği yerlerde de ekilip ürün verebilir. Daha çok hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Defterde arpa "şa'ir" olarak adlandırılmaktadır. Arpa vergisinin miktarı 7.540 kile, tahrir kıymeti ise 75.400 akçedir. Kilenin Gürcistan Kanunnamesi'nde miktarı gösterilmediğinden biz İstanbul kilesini baz almayı uygun buluyoruz. Zira o zamanlar İstanbul başkent idi ve çok yerde İstanbul kilesi ölçü olarak baz alınmakta idi. 1 kile 25,656 kg'a denk gelmekte idi (İnalcık, 2000: 444). Tahrir defteri bilgilerine göre arpanın bir kilesinin kıymeti 10 akçedir. Gürcistan Kanunnamesi'ne gereğince 1/5 vergi alındığına göre Otskhe Nahiyesi'ndeki üretim 37.700 kile olmaktadır. Kişi başına arpa üretimi yaklaşık 17 kiledir. Kilesi 10 akçe olan arpanın 1 kg fiyatı 0,39 akçe olmaktadır.

4.1.3. Çavdar Öşrü

Buğday ve arpadan sonra üretim olarak üçüncü sırayı çavdar almaktadır. Çavdarın tarihi çok eski olup vatanı Çin'dir. Çin kültür anıtları ülkede 5000 yıl önce çavdar yetiştirilmesini kanıtlamaktadır (Evstigneev, 1972: 8). Çavdar serin yayla iklimini sever. Hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Çavdardan alınan vergi miktarı 1.030 kile olup onun da tahrir kıymeti 10.300 akçedir. Otskhe Nahiyesi'nde çavdarın üretimi 5.150 kiledir. Kişi Başına üretim 2.3 kiledir. Çavdarın bir kilesinin fiyatı 10 akçedir.

4.1.4. Erzen Öşrü

Otskhe Nahiyesi'nde üretimi yapılan bir diğer ürün de erzen başlığı altında vergi tahsil edilen darıdır. Mısırın tarihi M.Ö birkaç bin yıl öncelere ait olup vatanı Güney Amerika'da Peru, Şili ve Boliviya'dır (bazılarına göre ise Ekvador ve Kolumbiya'dır). Hindular daha sonra Orta Amerika ve Meksika'ya getirmişlerdir (Evstigneev, 1972: 13). Avrupalılardan mısırla ilk tanışan Kristof Kolomb olmuştur. O, mısır bitkisini 1492 yılında Küba adasında görmüş ve şöyle demiştir: "Ben Mais isminde bitki gördüm" (Evstigneev, 1972: 13).

Buğdaygillerden olan darı insan gıdası olarak kullanıldığı gibi hayvan yemi olarak da kullanılmaktaydı. Darı olarak bilinen bu ürün günümüz Türkçesinde kullanılan mısırdır. Ahıskalılar buna ''Lazut" derlerdi. Mısırın "lazut" olarak tanımlanması 1486 tarihli kayıtlarda Trabzon Sancağı'nda da rastlanmaktadır (Bostan, 2002: 490). Mısır anlamına gelen darı kelimesi günümüzde Azerbaycan resmi dilinde hala da kullanılmaktadır. Otskhe Nahiyesi'nde erzen vergisi 768 kile olup bunun da tahrir kıymeti 7.680 akçedir. Tahrir kıymetinden de görüldüğü gibi erzenin 1 kilesinin fiyatı 10 akçedir. Yani 1 kg erzen 0,39 akçeyi bulmaktadır. Erzenin üretim miktarı 3.840 kiledir. Kişi başına üretim 1.7 kiledir.

Böylelikle, Otskhe Nahiyesi'nde kişi başına düşen üretim miktarı buğday 18 kile, arpa 17, çavdar 2.3 kile, erzen 1.7 kile olmuştur.

5. OTSKHE NAHİYESİ'NDE YETİŞTİRİLEN HAYVANLAR VE BUNLARLA İLGİLİ VERGİLER . ARICILIK

5.1. Adet-i Ağnam

XVI. Yüzyıl sonlarında zirai ürünlerden sonra en büyük gelir kaynağı hayvancılık idi. Otskhe Nahiyesi köylerinde meskun bulunan halk koyun, keçi beslemekte idi. Ahalisi gayrimüslim olan nahiyede domuzculuk da gelişmişti. Mufassal Defterde adet-i ağnam adı ile kaydolunan koyunculuk, hayvancılıkta ilk sırada yer almakta idi. Ondan alınan vergiye de adet-i ağnam denirdi. Fakat bu verginin keçilerden de alındığı bilinmektedir (Ünal, 2002: 155). Adı geçen vergi koyun ve keçiden Nisan-Mayıs aylarında alınırdı. Çünkü bu aylarda keçi ve koyunlar yavrularlardı. Gürcistan Kanunnamesi gereğince 2 koyuna 1 akçe (Akgündüz, 1994:580) alınması kanunlaştırılmıştı. Otskhe Nahiyesi'nden toplam 1.130 akçe ağnam (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130) vergisi alınırdı. Kanun gereğince 2 koyuna ve 2 koyunlu kuzuya 1 akçe alındığından bu nahiyede toplam 2.260 küçükbaş hayvan vardı. Nahiyede her hane ortalama 11 koyun yetiştirilmekte idi. Nahiyede küçükbaş hayvancılıkla hem orda mukim ahali, hem de göçebeler uğraşırdı. Otskhe Nahiyesi'nin Tsahnitskaro ve Monastr köyleri 200 akçelik vergileriyle ilk sırada iken Maholu Köyü 30 akçelik vergisiyle sonuncu sırada yer almaktadır. Nahiyenin Otskhe, Nomaskerd Rabat Kalelerinde, Gorcyvar, Çurçuta, Gora, Tsahan, Abastuban, Maholu, Harcam köylerinde ise koyunculuk yetiştirilmiyordu (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

5.2. Resm-i Hınzır

XVI. Yüzyıl sonlarında Otskhe Nahiyesi'nde yaşayan Hıristiyanlar hınzır (domuz) beslemekteydi. Koyunculuktan farklı olarak domuzculuk, nahiyenin tahriri yapılmış iki Rabat kalesinde ve tüm köylerinde yetiştirilmekte idi. Nahiyeden "Resm-i hınzır" adı ile toplanan domuz vergisinin miktarı 1.520 akçe idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Kanunname'ye göre her domuzdan bir akçe alındığından nahiyedeki domuz sayısının 1.520 baş olduğu kayıtlardan belli olmaktadır.

5.3. Arıcılık

Arıcılığın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Arıların ürettiği bal, içinde olan vitaminlerle insanlar için tarih boyunca şifa niteliğinde olmuştur. Arıcılık kutsal sayılan bir meslek olmuş, arı ve arı ürünlerine bütün dinlerde itibar edilmiştir. Kur'an'da bu konuya dikkat çekilmiştir. Kur'an'ı Kerim'in 16. suresi olan Nahl suresinin 68, 69. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır: "Rabbin bal arısına şöyle ilham verdi: Dağlardan, ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin. Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek çıkar, onda insanlara şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünecek bir topluluk için bir ders ve ibret vardır" (Elmalılı, 2012: 273).

Matematiğin babası Pisagor yazıyordu ki, 90 yaşına gelmesine sebep sürekli bal yediği içindir (Evstigneev, 1972: 72).

İbni Sina uzun ömürlülük için balın yenilmesini öneriyordu. O diyordu ki, eğer gençliğinizi korumak istiyorsanız bal yiyiniz. İbni Sina 45 yaş üzerinde olanların sürekli bal yemelerinin gerektiğini söylemekteydi (Evstigneev, 1972: 72-73).

Kanunnamelerde "kovan resmi", "resm-i küvare, "zenbur resmi" ve "öşr-i petek" adı altında kayıt olunan bu vergi bazı yerlerde bal, bazı yerlerde para olarak tahsil edilirdi (Çağatay, 1947: 508). Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi'ne göre "resm-i küvare öşr'i aselden bedel olarak her kovandan ikişer akçe alınır" şeklinde bal öşrünün kovan başına akçe olarak tahsil edildiği yazılmaktadır (Akgündüz, 1994: 580). Defterde resm-i küvvare olarak vergi çeşidinin bulunması bu bölgede arıcılığın olması ve balcılık yapıldığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerinde olduğu gibi, Çıldır, nam-i diğer Ahıska olan eyalette de arıcılığa önem verilmişti. Zaten Ahıska Sancağı'nın coğrafi konumu arıcılık için son derece uygun koşullara sahip idi. Otskhe Nahiyesi'nde arıcılık, tahrir dökümü verilmiş iki Rabat kalede ve tüm köylerinde yetiştirilmekte idi. Resm-i küvvare adı altında alınan verginin miktarı 2.125 akçedir (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

5.3. Resm-i Yonca ve Giyah, Resm-i Yaylak, Resm-i Yatak

Otskhe Nahiyesi'nde hayvanların yiyecek ihtiyacını karşılamak için çayırlıklar ve yoncalıklar bulunuyordu. Hayvancılıkla ilgili vergilerden olan yonca, giyah, yaylak ve yatak vergileri Otskhe Nahiyesi'nden alınmakta idi. Bu nahiyeden alınan yonca ve giyah vergisi olarak 3.657 akçe, yaylak vergisi olarak 1.038 akçe, yatak vergisi olarak da 422 akçe alınmakta idi.

Yaylak, köy halkının yaz mevsimini geçirmek ve iktisadi hayatlarını idame etmek için kullandıkları yüksek yerlerdir (Cin&Akgündüz, 1990: 4). Resm-i yaylak dışarıdan gelen halkın hayvanlarının, özellikle koyunlarının kışlamasından alınan vergidir. Yatak resmi, kanunnamelerde, otlak resmi, resm-i mera, yaylak resmi olarak geçmektedir. Defterde bazen resm-i yaylak ve resm-i yatak olarak, bazen de ikisi bir arada vergilendirilmiştir. Otskhe Nahiyesi'nin Abastuban, Nomaskerd Rabat Kale, Maholu, Sahtitskaro ve Zaden köylerinde yaylak ve yatak vergisi bir arada kayıtlara alınmıştır. Otskhe Rabat Kale, Gorcuvar, Çurçuta, Gora, Tsahan, Herhem, Karcuvar, Harcam, Kikinet, Çihel, Hevatuban, Monastr köylerinde ise yaylak ve yatak vergisi ayrı olarak vergilendirilmiştir. Otskhe Nahiyesi'nin Untsa Köyü'nden bilinmeyen sebeplerden dolayı yaylak ve yatak vergisi alınmıyordu (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

Tahrir defterinde Otskhe Nahiyesi'nin Maholu köyünde Ral Kemal yaylasının isimi geçmektedir (Cikia, 1947: 123; Cikia, 1941: 125).Yaylak vergisi sürülerini başka bir tımarda ve miri yaylaklarda otlatan sürü sahipleri ve konar-göçer raiyetten yılda bir defaya mahsus alınan vergidir. Gürcistan Kanunnamesi'ne göre kışlayan her sürüden 1 koyun alınması uygun görülmüştür (Akgündüz, 1994: 580). Sürü az olduğu zaman 10 koyuna 1 akçe alınması kanun gereği olmuştur.

6. OTSKHE NAHİYESİ'NDE YETİŞTİRİLEN BAKLİYAT

Araştırma kaynağımız olan tahrir defterine göre bakliyat türleri şunlardır: nohut, mercimek ve bakla. Bunların üretimi Otskhe Nahiyesi'nde yok denecek kadar idi. Nahiyenin merkezi Otskhe Rabat Kale'de (bakla hariç) ve Herhem Köyü'nde yetiştirilmekte idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

6.1. Nohut

Nohut farsça nehud kelimesinden olup yemeklik bitkidir (Eyüboğlu, 2004: 496). Otskhe Nahiyesi'nde nohudun vergi miktarı 5 kile olup, onun da tahrir değeri 150 akçedir (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Bu da 1 kile nohudun 30 akçe olduğunu göstermektedir. Nohut Otskhe Nahiyesi'nin Otskhe Rabat Kalesi'nde ve Herhem Köyünde yetiştirilmekte idi.

6.2. Mercimek

İnsanların yiyecek maddesi olarak kullanılan mercimek Otskhe Nahiyesi köylerinde az da olsa üretilmekte idi. Mercimek, Fars dilinde olan merdümek (adamcık, gözbebeği) kelimesinden türemiştir (Eyüboğlu, 2004: 481). Bunun üretimi aynı nohut gibi yok derecesinde idi. Mercimek Otskhe Rabat Kale'de ve Herhem Köyü'nde yetiştirilmekte olup vergi miktarı 5 kile, onun tahrir kıymeti ise 100 akçedir (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Otskhe Nahiyesi'nde 1 kile mercimeğin fiyatı 20 akçe olarak belirlenmişti.

6.3. Bakla

Otskhe Nahiyesi'nde yetiştirilen 3. bakliyat türü bakladır. Bu nahiyeden bakladan alınan vergi miktarı 3 kile olup onun da tahrir kıymeti 45 akçedir. 1 kile baklanın fiyatı 15 akçedir. Bakla nahiyenin yalnız Herhem Köyü'nde yetiştirilmekte idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

7. OTSKHE NAHİYESİ'NDE BAĞCILIK, BOSTANCILIK VE ŞIRA

1595 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Otskhe Nahiyesi'nde hububat ve bakliyat üretiminin yanında bağcılık ve meyvecilik de yapılmaktaydı. Bağcılık ve meyvecilikle ilgili vergi çeşitleri resm-i meyve, resm-i bostan ve şıra adı altında kayıt olunmuştur.

7.1. Meyve

Meyve fars dilinde, mive kelimesinden türemiş olup yemiş anlamını taşımaktadır (Eyüboğlu, 2004: 483). Türkçede ise anlamını değiştirerek elma, armut ve diğer ürünlerin ortak adı şeklinde kullanılmış ve şu anda da kullanılmaktadır. Otskhe Nahiyesi'nden resm-i meyve adı altında 50 akçe vergi alınıyordu (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Meyve vergisi nahiyenin yalnız Untsa Köyü'nden alınmakta idi. Vergisi alınan meyvelerin çeşit ve miktarları hakkında bilgi edinemiyoruz. Çünkü meyve öşrü kayıt olunurken yalnız verginin bedeli akçe olarak yazılmıştı.

7.2. Ceviz

Arapça bir kelime olup kalın gövdeli, uzun ömürlü ve ahşabı değerli olan bir bitki ve onun ''koz'' denilen meyvesidir (Parlatır, 2011: 250). Ahıska bölgesi her zaman cevizi ile ünlü olsa da ne yazık ki, Otskhe Nahiyesi'nde bu çeşit ürün hakkında hiçbir bilgi yoktur (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

7.3. Bostan

Bostan, Fars dilinde bu, buy, yani koku ve stan, yer, ülke, yöre anlamlarını veren iki kelimeden teşkil olunmuştur. Bostan, güzel kokulu çiçeklerin bulunduğu yer anlamını taşımaktadır

(Eyüboğlu, 2004: 96). Tabii Türkçede bu anlamı değişmiş ve yemeklik yeşil bitkilerin yetiştirildiği yer anlamını benimsemiştir. Defterde resm-i bostan adı altında hangi ürünlerin olduğu ayrıntılı yazılmamıştır. Bostanın aynı zamanda kavun-karpuzun ortak adı olduğunu bildiğimizden Otskhe Nahiyesi'nde bostan vergisi adı altında kavun, karpuz gibi ürünlerin olduğu muhakkaktır. Tahrir dökümünden de göründüğü gibi Otskhe Nahiyesi'nde bostancılık çok gelişmiş olup resm-i bostan adı altında 1.711 akçe vergi alınıyordu. Bostan nahiyenin iki Rabat kalesinde ve tahrir dökümü verilmiş tüm köylerinde yetiştirilmekte idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

7.4. Şıra

Şıra farsça şire kelimesinden alınıp bunun da kökü Latinceye dayanmaktadır. Latincenin siraeum kelimesi üzüm suyu anlamına gelmektedir (Eyüboğlu, 2004: 483). Budin ve Ahıska gibi Ortodoks inancında olanların yaşadığı eyaletlerde şıra, şarap anlamında kullanılmakta idi. Şıra üretimi Ahıska bölgesinde çok eskiden yapılmakta idi. En eski şarapçılık örneği 8000 yıl öncesine ait olup, bunun da Gürcistan'da olduğu keşfedilmiştir (Belluck, 2003: 728).

Şıra üzümden elde edilmektedir. Üzüm yetiştirme, Ahıska Sancağı'nda en önemli ekin alanlarından biridir. Ahıska Sancağı yalnız Osmanlı Devleti'nde değil bütün dünyada yüksek alanda ve dağlık yerlerde üzüm yetiştirilen tek bir bölgedir. Ahıska Eyaleti'nde en kaliteli üzüm çeşitleri yetiştirilmekteydi.

Genelde üzüm bağları Kür, Posof ve Kvabliyan nehirlerinin Güney, Güney-Doğu ve Güney-Batı kısımlarında daha iyi yetişmekte idi. Buranın üzümlerinden alınan şıra, Ahıska'nın teraslar üzerinde yetiştirilen üzüm şırasından daha kaliteli idi.

Otskhe Nahiyesi'nden şıradan alınan vergi miktarı ağırlık olarak 50 menn ve onun da tahrir değeri 400 akçe idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Şıra yalnız Otskhe Nahiyesi'nin Untsa Köyü'nde yetiştirilmekte idi. Gürcistan coğrafyasında "menn" ağırlık ölçüsü olarak şıra ölçümlerinde kullanılmıştır (Cikia, 1947: 19-171; Cikia, 1941: 22-171). Halil İnalcık'a göre menn 12 okka, yani 15,388 kg olmak üzere ağır ve 6 okka, yani 7,694 kg olmak üzere hafif olarak ikiye ayrılır (İnalcık, 2003: 248). Ayrıca bölgeye yakın olan Erzincan'da 1 menn'in değeri 6,157 kg., Harput'ta 5.773 kg. ve Diyarbakır'da ise 5.067 kg.'a denk gelmekteydi (Walter, 1990: 26). " Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" Tahrir Defteri vergi değerlerinden anlaşıldığı gibi 1 menn 8 akçedir (Cikia, 1947: 19-171; Cikia, 1941: 22-171). Şarapçılık Gürcistan'da en eski tarihten mevcuttur. M.Ö. öncesi III. Yüzyılda Gürcistan'da üzüm bağları mevcut idi (Evstigneev, 1972: 87). XII. Yüzyıl Maddi Medeniyet anıtları Gürcistan'da üzümcülük ve şarapçılığın çok geliştiğini göstermektedir.

8. OTSKHE NAHİYESİ'NDE REAYADAN ALINAN ŞAHSA AİT VERGİLER

8.1. Bennak Vergisi

Bennak, çiftliği olmayan, evli ra'iyyete denilmektedir. Bennaklar iki kısma ayrılır. Birinci kısım bennaklar nim (yarım) çiftten az yer tasarruf eden Müslüman re'ayadır (Barkan, 1943: 47). Bunlara ekünlü bennak adı verilmişti. İkinci kısım bennaklar ise hiç toprağı olmayanlardır. Bunlar defterde sadece "bennak" olarak kayıt altına alınmıştır. Bu kısım bennaklar "caba bennak" olarak bilinmektedir (İnalcık, 1959: 589). Bennak vergisi, toprakta çalışsa da, çalışmasa da her evli Müslüman re'ayadan alınmakta idi. Bennak resmi, Otskhe Nahiyesi'nde 18 akçe idi. Nahiyenin Tsahnitskaro köyünde Mustafa Abdullah oğlunun 18 akçe bennak vergisi ödediği kayıtlarda gözükmektedir (Cikia, 1947: 126; Cikia, 1941: 127). Bir başka deyişle, bennak resmi bir nevi baş vergisidir (Emecen, 1992: 458). Otskhe Nahiyesi'nde yalnız bir bennak bulunmaktadır.

8.2. İspenç Vergisi

1595 yılında tahrir kayıtları yapılırken Otskhe Nahiyesi halkı gayrimüslim idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim nüfus 16. Yüzyılın ortalarına kadar çift resmi vergilerini ödemekte idiler. 16. Yüzyılın ikinci yarısında bu statü değiştirilerek, çift resminin gayrimüslimler için karşılığı olarak ispenç ödeme kanunlaştırılmıştır (Acun, 2006: 75; Barkan, 1993: 393). Otskhe Nahiyesi'nin Osmanlılar tarafından alınması 16. Yüzyılın son çeyreğinde olduğundan buranın gayrimüslimleri ispenç ödemekle yükümlü olmuşlardır. Bu yüzden onlar ispenç vergisini ödemeye tabi tutulmuşlardı. İspenç topraklı, topraksız, evli veya bekâr olduğuna bakılmaksızın, buluğ çağına erişmiş, köylü göçebe, şehir ve kasabada oturan her gayrimüslim erkekten alınan örfi bir baş vergisidir (Barkan & Meriçli: 1988: 393). Tarımla uğraşan gayrimüslimlerden alınan bir çeşit örfi vergi olan ispenç çift resminin karşılığı baş vergisi özelliğini taşımaktadır (Yılmaz, 2010: 286).

XVIII. yüzyılda ispenç cizyeden sonra ikinci bir baş vergisi olarak öne sürüldü. Ancak Osmanlı hukukçuları ispenci çift resmine kıyasla şer'ileştirdiler (Taşkın, 2013: 61).

Osmanlı fethettiği yerlerde ziraatı artırmak için reayaya maksimum kolaylık sağlanırdı. Ahıska Eyaleti taşlık ve verimsiz olduğundan tarımla uğraşan Hıristiyan halktan ancak ispenç olarak 25 akçe alınırdı (Akgündüz, 1994: 578). Onlardan Gürcistan Kanunnamesi gereğince çift vergisi, dönüm vergisi ve yarım vergi alınmazdı. Otskhe Nahiyesi'nde tarım ve hayvancılıkla uğraşan 270 nefer gayrimüslim hane reisinden toplam 6.750 akçe ispenç vergisi alınmakta idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Bu vergi Balkanlarda da alınmakta idi. Koğan (Macaristan) Sancağı'nda bu vergi "resm-i kapu" adlandırılmakta olup miktarı 50 akçe idi (Çoban, 2005: 61-84).

8.3. Bad-i Heva ve Resm-i Arus

Arus resmi, cürm ve cinayet resmi, dühan resmi, adeti daştebani, zemin ve dönüm resmi gibi vergi kalemleri bad-i hava türündendir (Miroğlu, 1990: 183).

1595 tarihli tahrir defterinde bad-i heva ve resm-i arus birlikte kaydolunmuştur. Otskhe Nahiyesi'nde arızi vergilerden olan bad-i hava ve resm-i arus hep birlikte belirtilmiştir. Şahsa ait vergi çeşitlerinden olan bad-i hava, gelirlerinin bir kısmını sancakbeyi, diğer kısmını da tımar sahibi sipahi aldığı için bazen nısf-ı bad-i hava olarak kaydedilmiştir (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

Resm-i arus, bad-i heva grubuna dâhil vergilerdendir. Gürcistan Kanunnamesi gereğince arusiye (gelin) vergisi beylerbeyi, sancakbeyi ve tımar sahipleri arazilerinde evlenen bakire kızlardan altmışar akçe, dul kadınlardan otuz akçe alınması uygun görülmüştü (Akgündüz, 1994: 580). Bakire kızın gelin vergisi babası kimin vergi mükellefi ise ona verilirdi. Dul hanımlar kimin toprağında yaşıyorsa vergisini ona veriyordu. Ama büyük tımar sahipleri, avcı kızları, kale muhafızları ve bekârların gelir vergisi padişaha kaydolunuyordu. Defterde bad-i heva ve resm-i arus adı altında Otskhe Nahiyesi'nden toplanan verginin miktarı 4.900 akçedir (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

8.4. Resm-i Tapu ve Daştebani

Otskhe Nahiyesi'nde bu vergi çeşidi "Resm-i Tapu ve Daştebani" olarak kayıt altına alınmış olup sancak beyi hassına aittir.

Resm-i tapu şehir, köy ve mezralarda yapılan evler için üzerinde olan toprağın öşrünü karşılamak amacıyla alınmakta idi. Bu da toprağın değerine göre tapu vergisi alınmakta idi. Genelde ürün vermeyen veya az ürün veren topraklarda evler yapılırdı. Bu yüzden verginin az

ödenmesini sağlıyordu. Ayrıca o bölge halkı verimli toprakları ancak ekin için kullanmaya özen gösteriyorlardı.

Daştebani koruma, kır bekçisi anlamına gelmektedir. Daştebaninin görevi ekinleri, bağ ve bahçeleri korumak idi.

Otskhe Nahiyesi'nde "Tapu ve Daştebani" vergisi olarak 3.892 akçe alınmakta idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Bu vergi çeşidi sancak beyi hassına ait idi. Daştebani vergisi önceleri zuhurata bağlı vergi olup daha sonralar düzenli vergilerden olmuştur (Yediyıldız, 1985: s. 122).

8.5. Resm-i Marhasiye

Defter'de resm-i marhasiye adı altında kayıt olan bu vergi çeşidi Ahıska Sancağı'nda kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde, piskoposun yararına ödenen vergi idi. Halkın yükünü azaltmak amacı ile Defter-i Cedid-i Hakani'de kaydolunduğu gibi bu verginin miktarı hane başına ikişer akçe (Akgündüz, 1994: 581) idi. Fazla alınması uygun görülmüyordu. Otskhe Nahiyesi'nde marhasiye vergisi olarak toplam 492 akçe alınmakta idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Nahiyenin yalnız Zaden Köyü'nden marhasiye vergisi alınmazdı (Cikia, 1947: 126-127; Cikia, 1941: 128).

9. GÜNEY NAHİYESİ'NDE KETEN ÜRETİMİ- ZEKEREK

XVI. Yüzyılda Ahıska Sancağı'nda sanayi bitkisi olarak kendir önemli yer tutmakta idi. Kendir mutedil iklimde yetişmekte idi. Bu bitki Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında Samsun ve Ordu'da, Ege'de, Güneydoğu'da (Gürçay, 1969: 11) ve Doğu'da Çıldır Eyaleti'nde de yetiştirilmekte idi. Onun tohumları % 40-45 yağ içermektedir. Bu yağ "Bezir yağı" olarak bilinmektedir. Ketenden yemeklik yağ alındığı gibi boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı da alınmakta idi (Güneş, 1994: 160). Yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zekerek" olarak geçmektedir. Nedense Otskhe Nahiyesi'nde Zekerek yetiştirilmesine önem verilmemişti. Zekerek yalnız Otskhe Rabat Kale'de ve Herhem Köyü'nde yetiştirilmekte idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Otskhe Nahiyesi'nde üretilen zekerekten 15 kile vergi alınmaktaydı ki, bunun da o zamanki tahrir değeri 150 akçe idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130). Zekerekle ilgili tahrir dökümüne baktığımızda 1 kile zekerekin fiyatı 10 akçeye denk gelmektedir.

10. OTSKHE NAHİYESİ'NDE KÜÇÜK İŞLETMECELİK: DEĞİRMENCİLİK

XVI. Yüzyıl sonlarında Ahıska Eyaleti'nde bulunan işletmelerin başında değirmenler geliyordu. Değirmenlerden alınan vergi Mufassal defterde "Resm-i Asiyab" olarak kaydedilmiş reayadan alınan vergiler içerisindedir (Çağatay, 1947: 503). Değirmenler çalışma süresine göre vergilendiriliyordu. Değirmen vergisi olarak her çalıştırılan değirmen için ayda 5 akçe alınırdı. Yani yıl boyu çalıştırılsa 60 akçe, 6 ay çalıştırılsa 30 akçe alınması uygun görülmüştü. Gürcistan Kanunnamesi'nde değirmen vergisi için defterde kaydolunduğu kadar alınsın diye yazılmıştı. Yeni yapılan değirmenler de eski değirmenler kadar vergiye tabi idi. Otskhe Nahiyesi'nde 13 adet değirmen olduğu kayıtlardan belli olmaktadır. Bu değirmenlerden 4 adedi yıl boyu, 9 adedi ise 6 ay çalışmakta idi. Nahiyenin Gora Köyü'nde 1 adet değirmen harap durumunda idi. Otskhe Nahiyesi'nden Asiyab vergisi olarak toplam 510 akçe vergi alınmakta idi (Cikia, 1947: 118-128; Cikia, 1941: 120-130).

SONUÇ

"XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Otskhe Nahiyesi" konulu çalışmamız bize aşağıdaki sonuçları vermiştir.

1. Otskhe Nahiyesi, XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın nahiyelerinden olup Osmanlı İdari Teşkilatı'na göre kurulmuş ve yönetilmiştir.

2. XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çok ilerlemiş hukuk düzeni vardı. Bu da Ahıska bölgesinden düzenli vergi toplanmasını sağlıyordu. Amerika'nın Princeton Üniversitesi Osmanlı Tarihi Hocası Prof. Heath Lowry'nin dediği gibi "Osmanlılar'ı 600 yıl ayakta tutan vergi sistemi ve adalet" olmuştur.

3. Otskhe Nahiyesi ışığında Kafkaslarda Osmanlı hâkimiyeti yıllarını araştırmak, tanımak, bilmek ve öğrenmek hem Türkiye için, hem Gürcistan ve hem de Kafkas tarihçiliği için büyük önem taşımaktadır.

4. Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nin XVI. Yüzyıl sosyal ve ekonomik durumu tahrir defterleri ışığında incelenmemiştir. Otskhe Nahiyesi hakkında olan bu çalışmamız bu konuda gelecekte yapılacak geniş kapsamlı araştırmalar için ileriye doğru atılmış adımlardan olacaktır.

5. Onomastik bakımından zengin bilgilerle dolu olan bu tahrir defteri dil, tarih ve coğrafya bilim adamları için değerli bir kaynaktır.

6. XVI. Yüzyıl Osmanlı Devlet'nin taşrasını oluşturan yerleşim birimlerinden bir olan Ahıska Sancağı Otskhe Nahiyesi gibi araştırılmalar Osmanlı taşra idaresini çeşitli yönleri ile aydınlatacaktır.

7. Otskhe Nahiyesi hakkında "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" tahrir defteri verilerine bakılarak hem Ahıska'nın, hem de Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyıl sonlarında diğer bölgelerinin sosyal ve ekonomik durumu hakkında fikir sahibi olunacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ACUN, F. (2006). "Karahisar-i Şarki ve Köylühisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569).Türk Tarih Kurumu, Ankara.

AHUNDOV M. F.(1961). Esərləri. 3 cilddə, II c, Az.. SSR EA basımevi, Bakı.

AKDAĞ, M. (1979). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarih, C. II. İstanbul.

AKGÜNDÜZ, A. (1994). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 7/1. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri (IV); 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnameleri, VI. Bölüm: Gürcistan Eyaleti Kanunnameleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

BARKAN, Ö. L. (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II/I. İstanbul.

BARKAN, Ö.L. (1980). "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller; İmparatorluk Devrinde Toprak, Mülk ve Vakıfların Hususiyeti1. Toplu Eserler I. İstanbul.

BARKAN, Ömer Lütfi-MERİÇLİ, Enver (1988). "Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri", TTK Yayınları, Ankara.

BELLUCK, Ram 728. Aralık 2003. Now that's what you call a real vintage: professor unearths 8.000-year-old wine The Independ (Londra).

BOSTAN, Hanefi. M. (2002). "XV-XVI. Asırkarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat", TTK Basımevi, Ankara.

CİKİA, S. (1947). Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan. I. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİKİA, S. (1941). Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan. II. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİKİA, S. (1958). Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan. III. Kitap. İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzinskoy SSR, Tbilisi.

CİN, H. ve AKGÜNDÜZ, A. (1990).“Türk-İslam Hukuk tarihi”, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÇOBAN, E. (2005). Koğan Sancağı'nın (Macaristan) 16. Yüzyıldaki Ekonomik Gelişmes Üzerine. OTAM. Sayı 17. S. 61-84. Ankara.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır (2012). Bilgisayar Hat'lı 5'li Kur'an-ı Kerim ve Meali. Aktif Dağıtım Yay. İstanbul.

EMECEN, F. M.(1989). XVI. Asırda Manisa Kazası.TTK Yayınları, Ankara.

EVSTİGNEEV. G. M., LİVŞİTS Y. A.. ve SİNGAEVSKİY, O. N. (1972). “Taynı produktov pitaniya”, ”Pişevaya Promışlennost” Yayınları, Moskova.

İNALCIK, H. (1987). “Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid”. TTK, Ankara.

İNALCIK, H. (2000). “Ağırlıklar ve Ölçüler”. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, Cilt I: 1300-1600. Eren Yayıncılık, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M. F., (1998). Osmanlılar'ın Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590), 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.

MİROĞLU, İsmet (1990). Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), TTK Yayınevi, Ankara.

Svod Statisticheskikh Dannıkh o Naseleniya Zakavkazskogo Kraya. (1893). Tiflis.

ÜNAL, Mehmet Ali, (2002). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta.

YEDİYILDIZ, B. (1985). Ordu Kazası Sosyal Tarihi, T.C. Kültür Yayınları, Ankara.

ZİSSERMAN, K. (1870). Sbornik Materialov dlya Opisaniya Tiflisskoy Gubernii,Tiflis.

Çeviri Kitaplar

İNALCIK, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, Çeviren Ruşen Sezer, İstanbul.

Max WEBER. (2003). Şehir: Modern Kentin Oluşumu, (Çeviren Musa Ceylan). İstanbul.

WALTER, Hınz(1990). İslamda Ölçü Sistemleri (trc. Acar Sevim), İstanbul.

Sözlük ve Ansiklopediler

BARKAN, Ö. L. (1993). “Çiftlik”, İ. A., c.3. M. E. B. Basımevi, İstanbul.

ÇABAŞVİLİ, M., (1989). ‘‘Utskho Sitlvta Leksikoni’’, Ganatleba Basım evi, Tiflis.

EYÜBOĞLU, İ. Z. (2004). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yayınları, İstanbul.

GÖYÜNÇ, N. (1997). “Hane”. İslam Ansiklopedisi, C. XVI, ss. 552-553. Türkiye Diyanet Valfi Yayınları, İstanbul.

PARLATIR, İ. (2011).Osmanlı Türkçesi sözlüğü, TDK. Yargı Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

PODOLSKAYA, N. V. (1988). Slovar Russkoy Onomastiçeskoy Terminalogii. Akademi Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya. İzdatelstvo “Nauka”, Moskva.

TDK (1998), Türkçe Sözlük, I-II. (9. Baskı). Ankara.

YATSENKO, N. E. (1999). Tolkovıy Slovar Obçesevovedçeskikh Terminov. İzdatelstvo "Lan", Sankt-Petersburg.

YILMAZ, F. (2010). Osmanlı Tarih Sözlüğü. Gökkubbe. İstanbul.

ZELİNSKİY, S. L.(1889). ‘‘Obyasnitelnıy Slovar Tatarskikh, Gruzinskikh i Armyanskikh Slov’’. Tiflis.

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

DALGALI, F. (2008). 45 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Simav Nahiyesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

GÜNEŞ, A. (1994). “XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Makaleler

BARKAN, Ö. Lütfi (1943). “Osmanlılar’da Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları”: Kanunlar, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BEKADZE, Shota. (2013). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Kaynaklarında Ahıska Çevresi ile Bağlı Antroponim ve Toponimlerin Lengüstik Özellikleri”, İnternational Symposium on Language and Communication: Exploring Novelties, June 17-19, 2013, s. 851-864. İzmir.

ÇAĞATAY, N. (1947). “Osmanlı İmparatorlu’nda Re’ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, A.Ü.D.T.C.F.D., Cilt V, Sa. 5. ss. 483-511, Ankara.

EMECEN, F. (1992). “Bennak”, T.D.V.İ.A., C. 5, s. 458. İstanbul.

GÖYÜNÇ, N. (1979). “Hane deyimi Hakkında”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 32, ss. 331-348.

GÜRÇAY, H. (1969). “Urgan ve Urgancılık”, TED. Sayı: XI. Ankara.

HAİG, T. W., (1967). “Karye”, İA, C. 6. İstanbul.

İNALCIK,H. ‘‘V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi’’, V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca, 12-15 Nisan) .TTT Kurumu, Ankara1956, s. 226.

İNALCIK, H. (1959). “Osmanlılar’da Ra’iyyet Rüsumu”, Belleten, c. XXII/92, s.589. Ankara.

TAŞKIN, Ü. (2013). "Rüsum-i Örfiye", Tarih Okulu İlkbahar-Yaz, Sayı XIV, s. 61). İzmir.

Elektronik Kaynaklar

Onomastik Hakkında Ansiklopedik Bilgi. http://www.turkcebilgi.com /ansiklopedi/onomastik. ErişimTarihi: 10 Ekim 2012).

Ribat. http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/ribat (Erişim Tarihi: 15.01.2013).

Ribat. http://www.moeimja.kz/muzhskie-imena/rabat.html (Erişim Tarihi: 15.01.2013).

Heath Lowry, “Osmanlılar’ı 600 Yıl Ayakta Tutan Vergi Sistemi ve Adalettir”, http://www.dilbilimi.net/lowry_osmanli_adaleti.pdf (Erişim Tarihi: 05.10.2012).